eager to control, demanding and confident in the process of children's upbringing. The difference between parents' and teenagers' seeing and assessment of parental attitude towards a child and educational peculiarities has been also found out. Parents (mother and father) slightly overestimate the presence of cooperation, constancy and consistency in their demands, the application of punishments and rewards may indicate some differences in the views of a child and parents on the situation of upbringing in the family. The author has analyzed the findings and has come to conclusions, so the purpose and aims of the study are satisfied.

Keywords: parental attitudes, family, education, parental attitude, child-parent relationship, teenagers, emotional distance and emotional closeness.

Подано до редакції 08.09.2014

УДК: 159.371

І. В. Розіна, С. В. Григор'єва

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ПОВНОЇ ТА НЕПОВНОЇ РОДИНИ В УМОВАХ РЕКРЕАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі процесу адаптації підлітків з повних та неповних родин в умовах рекреації. Розкриваються два загальних підходи до розгляду феномена адаптації. Також розглядається здатність підлітків адаптуватися в нових умовах, вміння встановлювати контакти з іншими людьми, вміння проявляти співчуття, оцінюється здатність будувати взаємини в колективі, терпимість, визначається рівень мотивації підлітків. Також у статті представлені результати отримані після проведення корекційного тренінгу. Ми можемо зробити висновки, що розроблений тренінг супроводу адаптації підлітків є ефективним та може використовуватися для розвитку процесу адаптації в умовах рекреаційного закладу.

Ключові слова: *адаптація, дезадаптація, корекція, мотивація, підлітковий вік, рекреація.*

Соціальна адаптація особистості завжди була предметом особливої уваги з боку суспільства. Водночас те, що український соціум переживає перехідний період свого розвитку, зумовлює виникнення ряду негативних явищ, які ускладнюють процес соціальної адаптації особистості і викликають його порушення – соціальну дезадаптацію. Особистість перехідного періоду – це індивід, який значною мірою втратив орієнтири у принципах побудови своїх взаємовідносин з іншими людьми, групою, суспільством. Зазначені негативні тенденції яскраво проявляються у підлітковому віці, який є сам по собі критичним з погляду онтогенетичних психофізіологічних змін. Тому однією із загальних проблем як самого індивіда, так і соціуму є пошук ефективних шляхів подолання соціальної дезадаптації в цілому і дезадаптивної самоорганізації підлітка зокрема, а відтак і тих чинників, котрі детермінують виникнення цього феномену.

Метою нашої роботи було дослідження особливостей процесу адаптації підлітків з повних та неповних родин в умовах рекреації та розробка програми психологічного супроводу адаптації підлітків-рекреантів з повних та неповних сімей.

Теоретичний аналіз літератури показав, що в психології накопичено багатий теоретичний і емпіричний матеріал з проблеми адаптації. Аналіз наукових досліджень показує необхідність подальшого вивчення процесу адаптації у підлітків в умовах рекреаційного закладу.

Сучасне уявлення про адаптацію ґрунтується на роботах І. П. Павлова, І. М. Сеченова, П. К. Анохіна, Г. Сельє та ін.. Незважаючи на наявність численних визначень феномена адаптації, об'єктивно існує кілька її основних проявів, які дозволяють стверджувати, що адаптація – це, по-перше, властивість організму, по-друге, процес пристосування до мінливих умов середовища, суть якого полягає в досягненні одночасної рівноваги між середовищем і організмом, по-третє, результат взаємодії в системі «Людина-середовище», по-четверте, мета, до якої прагне організм [2].

Таким чином, можна виділити два загальних підходи до розгляду феномена адаптації. З одного боку, адаптація розглядається як властивість будь-якої живої саморегулюючої системи, що забезпечує її стійкість до умов зовнішнього середовища (що передбачає наявність певного рівня розвитку адаптаційних здібностей). При іншому підході адаптація розглядається як динамічне утворення, як безпосередній процес пристосування до умов зовнішнього середовища.

Оскільки адаптація є властивістю будь-якого живого організму, ця властивість притаманна і людині. Однак людина – це не просто живий організм, а передусім біосоціальна система і елемент соціальної макросистеми. Тому при розгляді проблем адаптації людини прийнято виділяти три функціональних рівня: фізіологічний, психологічний і соціальний, при цьому говорять про фізіологічну, психічну і соціальну адаптації, а іноді до цього додають психофізіологічну і со-

ціально-психологічну адаптацію. Більше того, існують певні фізіологічні та психічні механізми, що забезпечують процес адаптації на цих трьох рівнях.

Вивчення процесу адаптації свідчить, що соціально-психологічна адаптація підлітків прямо залежить від процесу і характеру міжособової взаємодії в сім'ї, де батьки і діти виступають активними сторонами. Таким чином, в загальному комплексі факторів, які впливають на формування особистості, найвизначнішим є характер взаємин у родині [2].

Соціальна дезадаптація – більш високий ступінь дезадаптації, що характеризується асоціальними проявами (лихослів'я, куріння,зухвалі витівки) і відчуженням від основних інститутів соціалізації – сім'ї і школи. Відчуження соціально запущених неповнолітніх від сім'ї і школи призводить до ускладнень в професійному самовизначенні, помітно знижує засвоєння ціннісно-нормативних уявлень, норм моралі та права, здатність оцінювати себе та інших з цих позицій, керуватися ними у своїй поведінці. Такі підлітки потребують більш серйозної соціально-педагогічної та соціально-психологічної допомоги, яка найкраще може бути надана в спеціалізованих установах (центри соціально-педагогічної реабілітації тощо) [8].

В підлітковому віці відбуваються суттєві зміни мотивації: на перший план виходять мотиви, пов'язані з формуванням світогляду, з планами майбутнього життя. Структура мотивів характеризується наявністю певної системи супідрядних мотиваційних тенденцій на основі провідних суспільно-значущих мотивів, що стали цінними для особистості. На думку Л. І. Божович, в мотиваційній сфері знаходиться головне новоутворення перехідного віку.

Л. С. Виготський вважав проблему інтересів ключовою для підліткового періоду. Він виокремив дві фази підліткового віку, пов'язуючи їх зі змінами у сфері інтересів:

- в негативній фазі відбувається згортання, відмирання попередньої системи інтересів, з'являються сексуальні потяги, звідси – зниження працездатності, погіршення успішності, грубість, підвищена дратівливість підлітка, незадоволення самим собою, занепокоєння;

- позитивна фаза характеризується зародженням нових ширших і глибших інтересів, розвивається інтерес до психологічних переживань інших людей, до власних переживань, зверненню підлітка в майбутнє реалізується у формі мрії. [5].

Домінуючими потребами підліткового віку, на думку Д.Б.Ельконіна, є потреба в спілкуванні з однолітками, потреба в самоствердженні, потреба бути і вважатися дорослим [7].

Початок підліткового періоду характеризується якісним зрушенням у розвитку самосвідомості: в підлітка починає формуватися позиція дорослої людини, поява якої означає, що він суб'єктивно вже вступив у нові стосунки з оточуючим світом дорослих, зі світом їх цінностей. Підліток активно засвоює ці цінності, вони складають новий зміст його свідомості, існують як цілі і мотиви поведінки та діяльності, як вимоги до себе та інших, як критерії оцінок і самооцінки. Він прагне осмислити свої домагання на визнання; оцінити себе як майбутнього юнака чи дівчину; визначити для себе своє минуле, значення особистого сьогодення, заглянути в своє майбутнє; визначитися в соціальному просторі – осмислити свої права і обов'язки.

Підліток не вільний від типового досвіду, дитина розвивається у протифазі щодо нього. І не шукає свободи, вона до неї готова. Їй потрібна життєва дорога, якою можна було б просуватися, вільно розмахуючи своїми довгими непропорційними і невправними руками, і в якій було б чітко окреслені, зрозумілі й недвозначні бордюри. Немає повернення до некритичної нормативності. Точніше, це можливо, але ціною відмови від індивідуальності.

Метою дослідження було вивчення особливостей процесу адаптації в підлітків з повних та неповних сімей в умовах рекреації. Виходячи з поставленої мети дослідження, нами було проведено діагностику процесу адаптації у підлітків, які відпочивали у ДП УДЦ «Молода гвардія», м. Одеса. У досліджені приймало участь 40 підлітків-рекреантів з повних та неповних сімей віком 14-15 років.

Для реалізації поставленої мети ми використовували такі емпіричні методи, як спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності та конкретні методики: методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда; анкета для оцінки рівня шкільної мотивації Н. Лусканової; анкета для вивчення психологічного клімату в класі Л. Г. Федоренко; проектні методики «Людина під дощем» «Неіснуюча тварина» і « Дерево».

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда дає змогу вивчати особливості соціально-психологічної адаптації та пов'язаних з цим рис особистості. Одержані результати представлені в табл. 1.та на рис.1.

Результати таблиці 1 свідчать, що група підлітків з повних сімей в умовах рекреації адаптувалася на 54,5%, це говорить про те, що лише половина підлітків пройшла успішно адаптацію в умовах рекреації. Також група підлітків з неповних сімей в умовах рекреації адаптувалася лише на 42,4%, це говорить про те, що навіть половина підлітків не пройшла успішно адаптацію в умовах рекреації.

Порівнюючи обидві групи підлітків-рекреантів, можна зробити висновки, що за методикою соціально-психологічної адаптації відмінності в результатах є, а точніше більше 10%, тобто підліткам з неповних сімей важче адаптуватися в нових умовах, ніж підліткам з повних сімей.

Порівняльні результати за анкетою для оцінки рівня шкільної мотивації Н. Лусканової у підлітків з повних та неповних сімей, що спрямована на визначення ставлення учнів до школи, навчального процесу, емоційне реагування на шкільну ситуацію та особливо при супроводі процесів адаптації представлені в таблиці 2 та на рис.2.

Таблиця 1

Порівняльні показники за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда

Шкали	Групи підлітків			
	Повні родини		Неповні родини	
	Низький	Високий	Низький	Високий
Адаптивність	45%	55%	65%	35%
Дезадаптивність	22%	18%	20%	38%
Шкала брехні	17%	5%	12%	23%
Загальні	54,5%		42,4%	

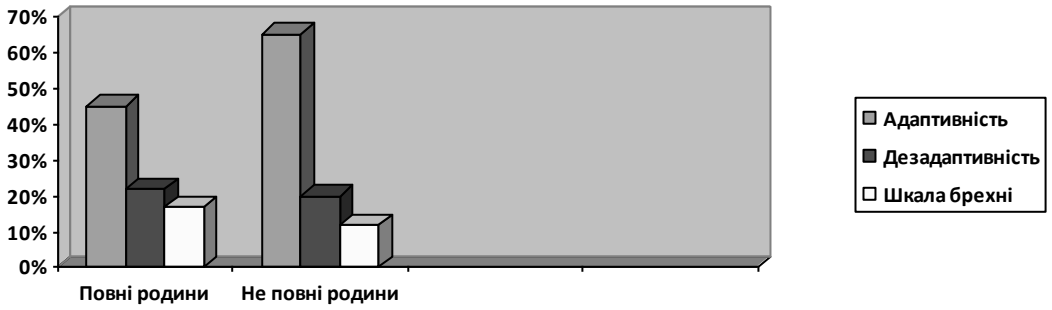

Рис.1. Порівняльні результати за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда підлітків з повних та неповних родин

Ми можемо спостерігати, що за результатами цієї методики у досліджуваних підлітків в умовах рекреації переважає середній рівень (30% досліджуваних) мотивації, тобто підлітки адаптувалися, але їм більше подобається спілкування з однолітками, ніж навчання в школі.

Таблиця 2

Порівняльні показники за анкетою Н. Лусканової

Групи підлітків	Рівні				
	1	2	3	4	5
Повні родини	10%	20%	40%	25%	5%
Неповні родини	0%	15%	30%	25%	30%

Аналізуючи обидві групи підлітків-рекреантів за анкетою для оцінки рівня шкільної мотивації Н. Лусканової, можна зробити висновки, що відмінності в результатах є, а точніше – більше ніж 10% в середньому рівні мотивації.

Порівняльні результати за анкетою для вивчення психологічного клімату в класі Федоренко Л. Г. у підлітків з повних та неповних родин в умовах рекреації представлені в табл.3 та на рис. 3.

За результатами цієї методики в двох групах переважає середній рівень сприятливості соціально-психологічного клімату.

Отже, в ході емпіричного дослідження серед підлітків-рекреантів з повних та неповних родин були виявлені такі результати:

Високий рівень мають 23 % підлітків з обох груп; 33 % мають середній рівень сприятливості соціально-психологічного клімату в класі; також є досліджувані з низьким рівнем – 44 %. Такі результати свідчать про невміння встановлювати контакти з іншими людьми, невміння проявляти співчуття, терпимість, слабку побудову взаємин підлітків і передбачають проведення корекційної програми.

У ДЦ «Молода Гвардія» психологічною службою була розроблена програма психологічного супроводу адаптації підлітків-рекреантів з повних та неповних сімей, яка складається з двох блоків: 1 блок – просвітницько-стимулююча діяльність, 2 блок – корекційно-розвиваюча діяльність. Просвітницько-стимулююча діяльність передбачає проведення психологічної просвіти підлітків й консультативної роботи. Корекційно-розвиваюча спрямована на розробку тренінгу.

Складений тренінг, спрямований на підвищенню рівня адаптації підлітків, складається з 10 занять (тривалість занять від 45 до 60 хвилин) та розрахований на групу з 20 підлітків.

Після проведення апробації розробленого тренінгу з розвитку процесу адаптації у підлітків-рекреантів було

проведено дослідження визначення змін рівня розвитку процесу адаптації у підлітків-рекреантів.

Узагальнені результати, отримані до та після розвивального тренінгу, представлені в таблиці 4 та рис. 4.

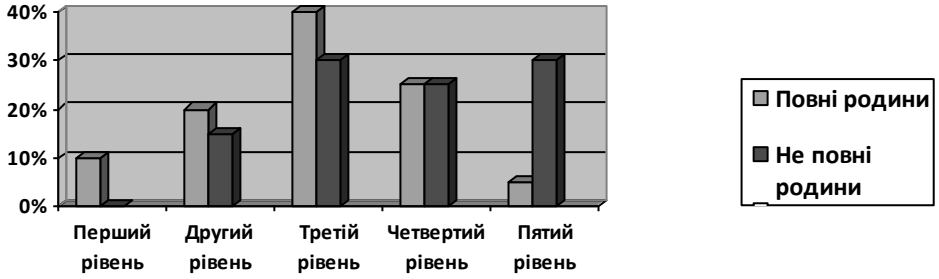

Рис. 2. Порівняльний аналіз рівня шкільної мотивації за анкетою Н.Лусканової у підлітків з повних та неповних родин

Таблиця 3

Порівняльний аналіз за анкетою для вивчення психологічного клімату в класі Федоренко Л.Г.

Групи підлітків	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Повні родини	20 %	46%	34%
Неповні родини	5%	40 %	55 %

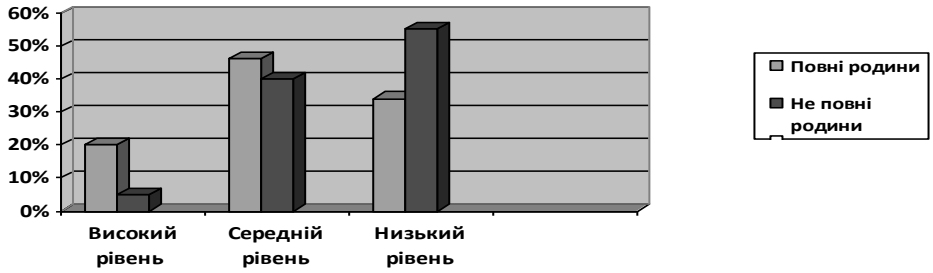

Рис.3. Порівняльний аналіз сприятливості соціально-психологічного клімату в класі для підлітків з повних та неповних родин

Таблиця 4.

Загальний рівень зростання показників процесу адаптації у підлітків-рекреантів після розвиваючого тренінгу

Група	Високий		Середній		Низький	
	До	Після	До	Після	До	Після
Експериментальна група	20 %	35 %	30%	45%	50%	20 %

Результати за таблицею 4 свідчать про відмінності в показниках соціальної адаптації у підлітків рекреантів як з повних, так і з неповних сімей. До проведення тренінгу у експериментальної групи переважав рівень дезадаптації, після проведення тренінгу у досліджуваних зростають показники рівня адаптації.

Для визначення достовірності у відмінностях оцінок у підлітків за методиками вивчення рівня адаптації, мотивації і психологічного клімату в групі до та після проведення тренінгу нами було використано t-критерій Стьюдента.

Результати перевірки отриманих даних за t-критерієм Стьюдента свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між оцінками в роботах групи підлітків-рекреантів експериментальної групи за показником «соціально-психологічної адаптації» ($t=3,41$, при $t_{кр}=2,13$, $p<0,05$), показником «мотивації» ($t=2,58$, при $t_{кр}=2,13$, $p<0,05$), показником «психологічного клімату в групі» ($t=2,14$, при $t_{кр}=2,13$, $p<0,05$), тобто ми можемо говорити про значущі зміни в показниках адаптації у підлітків після проведення тренінгу.

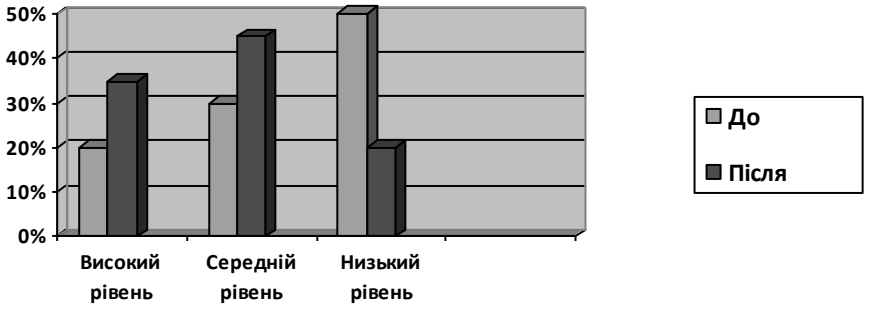

Рис. 4. Показники ефективності проведення психологічного супроводу підлітків в умовах рекреації

Отже, ми можемо зробити висновки, що, по-перше, у підлітків-рекреантів з обох груп виявлено середній та нижче середнього рівень адаптації, по-друге, розроблений тренінг супроводу адаптації підлітків є ефективним та може використовуватися для розвитку процесу адаптації в умовах рекреаційного закладу.

Перспективним для подальшого дослідження є розробка системи методів діагностики адаптації підлітків в рекреаційний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверін, В. А. Психологія дітей і підлітків / В. А. Аверін. – СПб.: Вид. Михайлова, 1998. – 312 с.
2. Андрєєва, Г. М. Психологія соціального пізнання // Учеб. посібник для вищих навч, закладів / Г.М. Андрєєва. – М.: Аспект Пресс,1997. – 239 с.
3. Ананьєв Б. Г. Вибрані психологічні праці / Б. Г. Ананьєв. – Т.1. – М.: Педагогіка, 1980. –386 с.
4. Вачков І. В. Групові методи в роботі шкільного психолога / І. В. Вачков. – М.: Ось-89, 2002. – 169 с.
5. Виготський Л. С. Мислення і мова / Л. С. Виготський // Собр. соч. в 6-ти тт. - Т. 2. Проблеми загальної психології. – М.: Педагогіка, 1982. – С. 5-361.
6. Кон І. С. Психологія ранньої юності / І. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
7. Психологія підлітка: Підручник / За ред. А. А. Реана. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. – 480 с.
8. Федоришин Г. М. Аналіз психолого-педагогічних детермінантів шкільної дезадаптації підлітків в умовах навчально-виховного процесу / Г. М. Федоришин // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць. – К.: Інститут психології ім.Г.С.Костюка АПН України, 2002. – Т.1. – Ч.4. – С.157-163.

REFERENCES

1. Averin, V. A. (1998). *Psykholohiia ditei i pidlitkiv [Psychology of children and adolescents]*. St. Petersburg : Vyd. Mykhailova [in Ukrainian].
2. Andrieieva, H. M. (1997). *Psykholohiia sotsialnoho piznannia [Psychology of social experience]*. Moscow : Aspekt Press [in Ukrainian].
3. Ananiev, B. H. (1980). *Vybrani psykholohichni pratsi [Selected psychological works]*. Moscow : Pedahohika [in Ukrainian].
4. Vachkov, I. V. (2002). *Hrupovi metody v roboti shkilnoho psykholoha [Group methods in the work of a school psychologist]*. Moscow : Os-89 [in Ukrainian].
5. Vyhotskyi, L. S. (1982). *Myslennia i mova [Thinking and language]*. Moscow : Pedahohika [in Ukrainian].
6. Kon, I. S. (1989). *Psykholohiia rannoi yunosti [Psychology of early youth]*. Moscow : Prosveschenye [in Ukrainian].
7. Rean, A. A. (Eds.). (2006). *Psykholohiia pidlitka : Pidruchnyk [Psychology of a teenager : textbook]*. St. Petersburg : Praim-Yevroznak [in Ukrainian].
8. Fedoryshyn, H. M. (2002). Analiz psykholoho-pedahohichnykh determinantiv shkilnoi dezadaptatsii pidlitkiv v umovakh navchalno-vykhovnoho protsesu [Analysis of psychological and pedagogical determinants of teenagers' school disadaptation under conditions of training and educational process]. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats – Topical problems of Psychology: Collection of scientific works, 1 (4),* 157-163. Kyiv : Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy [in Ukrainian].

И. В. Розина, С. В. Григорьева

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОЦЕССА АДАПТАЦИИ ПОДРОСТКОВ ИЗ ПОЛНЫХ И НЕПОЛНЫХ СЕМЕЙ В УСЛОВИЯХ РЕКРЕАЦИИ

Статья посвящена проблеме процесса адаптации подростков из полных и неполных семей в условиях рекреации. Раскрываются два общих подхода к рассмотрению феномена адаптации. Рассматривается

способность подростков адаптироваться в новых условиях, умение устанавливать контакты с другими людьми, умение проявлять сочувствие, оценивается способность строить отношения в коллективе, терпимость, определяется уровень мотивации подростков. Также в статье представлены результаты, полученные после проведения коррекционного тренинга. Мы можем сделать выводы, что у подростков-рекреантов из обеих групп выявлен средний и ниже среднего уровень адаптации. Разработанный тренинг сопровождения адаптации подростков является эффективным и может использоваться для развития процесса адаптации в условиях рекреационного заведения.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, коррекция, мотивация, подростковый возраст, рекреация.

I. V. Rozina, S. V. Grigorieva

COMPARATIVE ANALYSIS OF PECULIARITIES OF ADAPTATION PROCESS OF TEENAGERS FROM TWO- AND SINGLE-PARENT FAMILIES UNDER CONDITIONS OF RECREATION

The article is devoted to the process of adaptation of teenagers from two- and single-parent families in terms of recreation. Despite the existence of numerous definitions of the phenomenon of adaptation, objectively, there are several of its main manifestations that suggest that adaptation is, first, a property of the body, and secondly, the process of adaptation to changing environmental conditions, the essence of which is to achieve simultaneous balance between the environment and the body, and thirdly, the result of the interaction in the system “person-environment”. The author describes two main approaches to examining the phenomenon of adaptation. On the one hand, adaptation is considered as a quality of any living self-regulating system, which provides its stability to the environmental conditions (it supposes the presence of the certain level of the development of adaptive capabilities). On the other hand, adaptation is considered as a dynamic formation, as a process of adaptation to the environmental conditions. The author also describes the ability of teenagers to adapt to new conditions, the abilities necessary for communicating with other people, their abilities to show sympathy; the researcher also estimates the ability to build relationships in a group, tolerance and the level of motivation of teenagers. The article also presents the results which were received after the correctional training performed with teenagers form two- and single-parent families. The psychological service of child center “Moloda Hvardiia” has developed the programme for psychological support of adaptation process of teenagers-recreants form two- and single-parent families. This training was aimed at improving teenagers’ adaptive capabilities. The results obtained allow us to come to the conclusion that teenagers-recreants from both groups have the average and below the average level of adaptation. The training is effective and can be used for the developing of adaptation process under conditions of recreation.

Keywords: adaptation, disadaptation, correction, motivation, adolescence, recreation.

Подано до редакції 08.09.2014